

YAPONIYA MADANIYATI VA QADRIYATLARINING SOTSIOLOGIK O'ZIGA XOSLIGINI TAHLIL QILISH

Mirsoliyeva Nargiza

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent Davlat O'zbek tili va Adabiyoti Universiteti

"Ijtimoiy-gumanitar fanlar" kafedrası o'qituvchisi

e-mail: 1285nmx@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu ish Yaponiya mentalitetining shakllanishida Shinto dini va uning ijtimoiy-siyosiy, madaniy ta'sirini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotda Shinto tarixiy rivojlanishi, mifologik asoslari, yapon jamiyati ierarxiyasi va klan tizimi bilan bog'liqligi tahlil qilinadi. Shuningdek, Shinto va Buddizm, Konfutsiylik o'zaro ta'siri, diniy sincretizm va milliy identifikatsiya shakllanishidagi roli ko'rib chiqilgan. Ishda diniy e'tiqodlar, marosimlar, xudolar va ajdodlarga sig'inish orqali yaponlarning madaniy va etnik o'ziga xosligi namoyon bo'lishi, anime va zamonaviy madaniyat orqali Shinto an'analarining davomiyligi misollar bilan ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: Shinto, Yaponiya, diniy tizim, milliy mentalitet, sincretizm, amaterasu, mifologiya, yapon madaniyati, ijtimoiy struktura, diniy ta'sir, anime, Buddizm, Konfutsiylik.

Sotsiologik tahlil orqali aniqlanadiki, ushbu an'anaviy qadriyatlar yapon jamiyatining barqarorligini saqlash, ijtimoiy uyg'unlikni ta'minlash va tashqi ta'sirlarga moslashuvni osonlashtirishga xizmat qiladi. Maxsus e'tibor modernizatsiya va globallashtirish jarayonlariga, shuningdek, g'arbiy qadriyatlarga duch kelganda milliy o'zlikni saqlash usullariga qaratilgan. Shu tariqa, ish Yaponiya sotsiokultural modelining noyobligini namoyon etadi, bu yerda an'analar va zamonaviylik dialektik

uyg'unlikda mavjud. Madaniyatlar o'rtasidagi o'zaro ta'sir va madaniyat hodisalarini talqin qilish muammosi gumanitar diskursda markaziy o'rin tutadi. V.S. Stëpin madaniyatni "inson hayot faoliyatining (faoliyat, xulq-atvor va muloqot) tarixiy rivojlanayotgan biologiyadan tashqari dasturlari tizimi, jamiyatning asosiy ko'rinishlarida ijtimoiy hayotni takrorlash va o'zgartirishni ta'minlaydigan tizim" sifatida ta'riflaydi. Globallashuv jarayonlarining ortib borishi va madaniy universalizatsiya, madaniyatlararo ziddiyatlarning radikallashuvi sharoitida xalqlarning madaniy o'zligini saqlash, global va lokalni uyg'unlashtirish, madaniyatlararo yaqinlashuv chegaralarini belgilash masalalari dolzarblashmoqda. Pandemiya, ekologik inqirozlar, terrorizm, harbiy mojarolar, vesternizatsiya shaklida yagona madaniy hayot standartlarini sun'iy joriy etish kabi globallashuv chaqiriqlariga javob berish zarurati madaniyatlararo muloqot uchun umumqabul qilingan asoslarni ishlab chiqish ehtiyojini keltirib chiqarmoqda. Shu nuqtai nazardan, madaniyatlararo o'zaro ta'sir vektorlari dolzarb bo'lib, ular turli madaniy tizimlarning tolerant va murosali mavjudligini ta'minlashga qaratilgan. Bundan tashqari, mazkur tadqiqotning dolzarbligi gumanitar bilimlar tizimida lingvokulturalogiya faol rivojlanayotgani bilan belgilanadi. Ushbu yo'nalish "insonshunoslik fanining antropologik paradigmasi" mahsuli bo'lib, diqqat markaziga inson va uning madaniy kontekstini o'rganishni oladi.

Yaponiya etnik mentalitetining shakllanish muammosini sotsiokultural jihatdan o'rganishga bag'ishlangan, xususan, Yaponiya sivilizatsiyasini shakllantirgan diniy tizimlar asosida. Qiyin tabiiy sharoitlar, geografik joylashuv, Xitoy va Koreya ta'siri Yaponiya — Quyosh chiqadigan mamlakat — aholisi uchun o'ziga xos madaniyatni yuzaga keltirdi. Ko'plab ichki urushlar va hokimiyatni egallash istagi yaponlarni jangovar xalq sifatida tavsiflaydi. Diniy dunyoqarashning xususiyatlari ularni boshqa xalqlardan yuqoriga ko'taradi, biroq tashqi odob-qoidalariga qat'iy rioya qilish ularni

kamtar va ko'zni tortmaydigan qiladi. Avval unutib ketadi, deb hisoblangan madaniyat mamlakatda mashhurlik cho'qqisiga chiqdi va dunyoning boshqa qismlarida ham e'tibor qozondi. Yaponiya uzoq vaqt orqada qolgan mamlakat bo'lsa-da, zamonaviy dunyoda u yetakchi o'rinlardan birini egallaydi. Shu tez rivojlanish sur'ati ildizlarini ayniqsa mamlakatning tarixida izlash kerak. Yaponiyani o'rganish masalasi ko'plab tadqiqotchilarni qiziqtirgan. Ko'plab mamlakatlarda yaponshunoslik maktablari shakllangan. Yaponshunoslik – bu Yaponiya tarixi, iqtisodiyoti, falsafasi, tili va adabiyotini o'rganadigan fanlar majmui. Xalqlarning tarixi va madaniyatini o'rganish masalasi qadimiy Gretsiyada ham dolzarb bo'lgan, buni Gerodotning «Tarixi» asari tasdiqlaydi. Yaponiyaning Yevropaga ochilishi bilan bu mamlakat hanuzgacha sirli qolmoqda. Chetdan berilgan prognozlar yaponlar tomonidan inkor etilgan. Masalan, milliy kiyim unutib ketadi, qadimiy teatr shakllari yo'qoladi, deb taxmin qilingan. Buning o'rniga kimonolar mamlakatda va chet elda mashhurlikka erishdi, teatr esa ommaviy san'at shakliga aylandi. Quyosh chiqadigan mamlakatni birinchi bo'lib o'rganish bilan XVI–XVII asrlarda ispan va portugal missionerlari shug'ullangan. Golland kompaniyasida ishlagan nemis shifokorlari E. Kempfer va F. Zibold «Yaponiya tarixi» va «Yaponiya bo'ylab sayohat yoki Yaponiya imperiyasining jismoniy, geografik va tarixiy tavsifi» asarlarini yaratgan.

Yaponshunoslik fani XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Yaponiya kapitalistik munosabatlarining rivojlanishi va G'arbiy Yevropa, Amerika va Rossiya bilan savdo aloqalarining kengayishi bilan shakllangan. Ingliz maktabi muhim rol o'ynagan, ularning yetakchi vakili B. Chamberlain Yaponiya madaniyati, tili va adabiyotini o'rganib, «Kodjiki» asarini tarjima qilgan va sharhlagan. Shu maktabning yana bir vakili W. Aston «Nihon shoki»ni tarjima qilgan va tarix, grammatika hamda adabiyot bo'yicha ko'plab ishlar qilgan. 1901–1902 yillarda Brinkley Yaponiya va Xitoy tarixi,

madaniyati va san'ati bo'yicha 12 jildlik asar nashr etgan. Nemis yaponshunosligi maktabi asoschisi K. Florenz Yaponiya adabiyoti tarixi bo'yicha ishlar yaratgan va bir qancha shinto miqlarini tarjima qilgan. Amerika va Fransiya maktablari asosan Yaponiya adabiyoti va san'atini o'rganishga e'tibor qaratgan (A. Mazalier, W. Griffis, E. Fenollos). Rossiyada Yaponiya haqida dengizchilardan, yaponlar va g'arbiy Yevropa mamlakatlaridan, xususan Gollandiyadan ma'lumot olingan. XVIII asrda Pyotr I yapon tili maktabini yaratish bo'yicha farmon bergan. XIX asrning birinchi choragida Rossiyada birinchi yaponiyalik tadqiqotlar paydo bo'lgan: Kruzenshtern F.I., Rikkord P.I. va Golovnin V.M. tavsiflari. 1855 yilda Yaponiya bilan diplomatik aloqalar o'rnatilgach, tadqiqotlar yana boshlanadi. XX asr boshiga kelib, Sankt-Peterburg universiteti va Vladivostok Sharqiy universitetida Yaponiya tizimli o'rganila boshlandi.

Ingliz yaponshunosi J. Sansom XX asrning 30-yillarida Shinto ijtimoiy va siyosiy g'oyalar majmui ekanini yozgan. 1960-yillarda amerikalik tadqiqotchi S. Clark Shinto'ni e'tiqodlar, urf-odatlar, ishonchlar va marosimlar to'plami deb ta'riflagan. Yapon tarixchisi Ienaga Saburo Shinto'ni «odam tug'ilib, tarbiyalanadigan madaniyat va urf-odatlar» deb belgilagan. Mashhur jurnalist V. Ovchinnikov Shinto'ni tabiatni ilohiylashtirish, unga bo'lgan hayrat sifatida ko'rsatgan. Shinto teologi Ono Sokyō esa Shinto'ni ikki ming yildan beri yapon xalqining bir qismi bo'lgan xulq-atvor, g'oya va harakatlar majmui sifatida ta'riflaydi. Shinto dunyo dinlaridan farqli o'laroq, rasmiy dogma, axloqiy-ta'limiy kontseptsiyalar, asoschi va tizimga ega emas. Mahalliy diniy tasavvurlar asosida milliy din sifatida shakllangan Shinto bosqinchilik yo'li bilan boshqa yerlarni zabt etish orqali yoyilmagan. Shu bilan birga, Shinto mamlakat siyosiy tarixiga qattiq bog'liq bo'lib, turli davrlarda siyosatchilar uni o'z foydalariga ishlatishga harakat qilgan, bu esa yaponlarning dini his-tuyg'ulari yoki xalq

manfaatlari bilan bog'liq bo'lmagan. Shu sababli Shinto masalalari Yaponiya davlat tarixi va huquqiy tizimi bilan birga o'rganiladi. Bularning barchasi yapon mentalitetining shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan.

Yaponiya mentalitetida diniy jihatdan quyidagi xususiyatlar mavjud: politeizm, sehr, panpsixizm, marosimlarga moyillik, sincretizm, etik-iqtisodiy va siyosiy masalalarga e'tibor, kanonik va apokrifik o'rtasidagi qat'iy chegaraning yo'qligi. Shinto rivojiga Osiyo, xususan Koreya va Xitoy bilan bog'liqlik ta'sir qilgan. Ko'chib kelganlar madaniy elementlar va ijtimoiy-siyosiy g'oyalar bilan birga diniy tasavvurlar, jumladan primitiv e'tiqodlar va afsonalarni ham olib kelgan, ularni yaponlar assimilyatsiya qilgan. Dastlab diniy tasavvurlar majmui umumiy nomga ega bo'lmagan. Faqat VIII asr boshida imperatritsa Gemmei farmoni bilan «Kodjiki» va «Nihon shoki» xronikalari tuzilgan. Ushbu asarlar mifologik xarakterga ega bo'lib, birinchi bo'limlari to'rt qismga bo'linadi: dunyo yaratish miflari, Yamato sulolasi miflari, Izumo qabilasi miflari va Kyushu oroli miflari. Qiziq tomoni shundaki, dunyo yaratilishi haqida batafsil yozilgan qismlarda insonning yaratilishiga oz e'tibor berilgan. Shunto miflarida xudolar (kami) va odamlar o'rtasida chegaralar mavjud emas. Kami odamlar avlodlari hisoblanadi, klanlar va oilalarning o'z homiylari bor. Bu Yaponiya ajdodlariga sig'inish kultini rivojlantirgan va yaponlarni boshqa xalqlardan ustun qo'yish milliy g'oyasini mustahkamladi. Ilahi kelib chiqish Yaponiya maxsus missiyasini ta'kidlagan. Siyosiy kurashda din ishlatilishi natijasida Shinto davlat tarixida qayta shakllangan. Konfutsiylik va Buddizm ta'siri yaponlarning diniy tasavvurlarini sezilarli darajada o'zgartirgan.

Qadimgi yaponlar dehqonchilik bilan shug'ullangan, shuning uchun ko'plab kami xudolar asosan dehqonchilik homiylari bo'lgan. Ushbu kult paydo bo'lishi bilan ruhoniylarning ta'siri oshgan va ular asta-sekin siyosiy hokimiyatga ega bo'lgan.

«Nihon shoki» va «Kodjiki»da qayd etilishicha, malika Himiko shamanizm bilan shugʻullangan. Shamanik marosimlar Shinto marosimlarining prototipi hisoblanadi. Maxsus eʼtibor «miarə» marosimiga qaratiladi, u hozirda Kioto shahridagi Kamo Jindzya ziyoratgohida amalga oshiriladi. Miarə – bu har yili maʼlum bir kunda osmondan yerga tushadigan osmon xudosi qayta jonlanishi marosimi. Marosimda miko ruhoniyasi xudoni “qutqaradi”. Qadimgi yapon jamiyati rivojlanishi bilan oʻzgarishlar yuz beradi: klanlar paydo boʻladi, ular oila va avlod bilan bogʻlangan obroʻli oilalar guruhidir. Udzigami – klanning ilohiy ajdodlari paydo boʻladi. Odatda udzigami hududning homiysi yoki klan oilalaridan birining ilohiy ajdodi sifatida tanlangan. Udzigami kultining paydo boʻlishi jamiyat ierarxiyasining va klanlarning siyosiy rolining oshishini koʻrsatadi. Udzigami orqali klanning hudud ustidan hukmronligi qonuniylashtirilgan. Shu bilan birga oddiy yaponlar mahalliy koʻplab kamiʼga sigʻinishni davom ettirgan. Udzigami hudud homiysi sifatida asta-sekin ular ustidan yuqori mavqega ega boʻlgan. Shu tarzda jamiyatdagi ierarxiya yaponlarning diniy tasavvurlariga aks etgan. IV–VI asrlarda Koreya va Xitoy bilan aloqalar faollashgan. Yaponlar Koreya yarimorolida bir qancha bosqinchilik yurishlarini amalga oshirib, Mitmana davlatini tashkil etgan. Koʻchib kelganlar yaponlarga Koreya va Xitoyning maʼnaviy va moddiy madaniyatini, jumladan, yozuv va Xitoy tabiiy falsafasini oʻrgatgan. Yaponiya sulolasining kelib chiqishi alohida eʼtiborga loyiq boʻlib, dunyodagi eng qadimgi sulolalardan biridir. Tadqiqotchilar orasida bu bosqich boʻyicha yagona fikr yoʻq. Dastlab Yaponiya bir nechta kichik davlatlar federatsiyasi boʻlib, Yamato qiroli-okimi hokimligi ostida birlashgan deb taxmin qilinadi. Keyinchalik Yamato siyosiy va iqtisodiy taʼsiri oshgan, hukmdorlar yuqori aristokratiya tabaqasiga aylangan. Biroq uzoq vaqt davomida okimi alohida klanlar taʼsirini hisobga olgan. Hokimiyat uchun kurashda Yamato qirollarining diniy

obro'sini mustahkamlash chorasi qo'llanilgan, xususan, Amaterasu – «osmondagi buyuk muqaddas xudo» kultini rivojlantirish orqali. Qirol va imperatorlar uning to'g'ridan-to'g'ri avlodlari deb e'lon qilingan. Amaterasu dastlab klan xudosi bo'lmagan, balki Yamato sulolasi ajdodlari Takamimusubi va o'sha davrdagi mashhur Quyosh xudosi Amateru mitama sintezi sifatida shakllangan, shu sababli Yamato sulolasi uni o'z udzigamisi qilishga intilgan.

Zamonaviy yapon madaniyatida bu printsip anime san'ati orqali namoyon bo'ladi. Anime asarlari o'spirinlar va kattalarga mo'ljallangan bo'lib, dunyoda katta mashhurlikka ega. Anime XX asr boshida paydo bo'lgan, amerikalik U. Disney asarlari yaponlarni qiziqtirgan. Garchi chizish g'oyasi aynan undan olingan bo'lsa-da, anime mutlaqo yapon xususiyatiga ega bo'lib, o'z tarixini targ'ib qiladi. Masalan, anime «Sakkiz bulut ko'tarildi» asarida asosiy qahramonlar Kamo Jindzya ziyoratgohida xizmat qilgan obro'li ruhoniylar oilasidan bo'lib, miarə marosimini bajaradi. Amaterasu boshqa miflardagi xudolardan keyin paydo bo'lgan bo'lib, VIII asrda imperatritsa Gemmei davrida mifning yozilish vaqtida qadimiy panteonga kiritilgan. Quyosh xudosi kultining kuchayishi uning qadimligini va Isə Jingu'ning Shinto markaziy ziyoratgohi sifatida mavqeini asoslashga bog'liq bo'lgan. XII asrga kelib, Shinto davlat talablariga javob bermay boshlagan. Xitoy va Koreya bilan muntazam aloqalar Yamato sulolasini Buddizm va Konfutsiylik bilan tanishtirgan, bu esa yapon aristokratiyasi uchun jozibador bo'lgan. Hokimiyat uchun kurash Buddizmning vaqtincha g'alabasiga olib kelgan, biroq qirol siyosati Shintoni Buddizmga singdirib yuborishga yo'l qo'ymagan. Ikkala dinning o'zaro ta'siri yaponlarning diniy tasavvurlarini sezilarli darajada o'zgartirgan, ammo Amaterasu kultining ustuvorligi Yaponiya tarixi va madaniyatida chuqur iz qoldirgan — Quyosh chiqqan mamlakatda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

February 2026

- 1.Горегляд В.Н. Хогэн моногатари (Сказание о годах Хогэн): Литературные памятники древней Японии / Пер. со старояп., предисл. и коммент.
2. В.Н. Горегляд. - СПб.: Гиперион, 1999. - 176 с. Ёсимото Б. Озеро / Б. Ёсимото. - М.: Амфора, 2008. - 256 с.
- 3.Кодзики. Мифы Древней Японии / пер. со старояпонского Е.М. Панус, пер. с китайского Н.И.Фельдман. - Екатеринбург: У. Фактория, 2005. - 256 с.
- 4.Мурасаки Сикибу. Дневник <#"justify">10.Поднялось восемь облаков = Yakumo Tatsu [Электронный ресурс]: анимэ / реж. Т. Мотидзуки. - Studio Pierof. - Япония. - 1997. - Режим доступа: #"justify">Литература
- 5.Алпатов В.М. Японистика / В.М. Алпатов // Лингвистический энциклопедический словарь. - М.: СЭ, 1990. - С. 624-625. .
- 6 / Р.С. Васильевский, Е.Л. Лавров. - Новосибирск, 1982. - 246 с. .Волков С.В. Служилые слои на традиционном Дальнем Востоке / С.В. Волков. - М., 1999. - 289 с.
- 7.Воробьев М.В. Древняя Япония / М.В. Воробьев. - М., 1958. - 258 с. .Воробьев М.В. Очерки по истории науки, техники и ремесла в Японии /
- 8.М.В. Воробьев, Г.А. Соколова. - М., 1976. - 322 с.
- 9.Воробьев М.В. Япония в III-VII веках / М.В. Воробьев. - М., 1980. - 296 с.